

GERHARD THÜR

Athén bírósági szervezete a Kr. e. 4. században¹

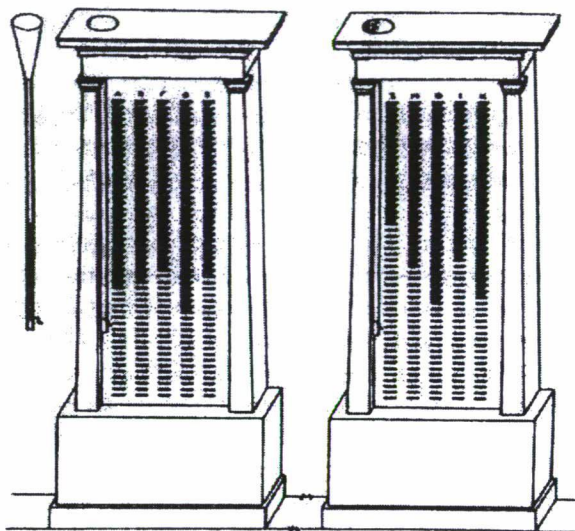
Az attikai retorika a Kr. e. 4. században élte virágkorát. A retorika szoros kapcsolatban áll a demokráciával: aki jelentős embertömeget meghatározott akaratnyilvánításra kíván motiválni, annak ismernie kell az emberi *psyche* törvényeit és értenie kell ahhoz, hogy azokat a maga érdekében felhasználja. A tíz (ismert) attikai rhétor munkásságának jelentős részét alkotják a perbeszéddek. Az athéni bíróságok (*dikasztérionok*) többnyire esküdtek testületei voltak; a legegyszerűbb magánjogi perben 201 főből álló *dikasztérion* döntött, de a per tárgytól függően léteztek 401, 501, 2.501 sőt 6.000 bíróból álló bíróságok is. A bírók átlagemberek, szakképzetlenek voltak, akik a démoszból, Athén polgárainak összességéből kerültek ki. A demokratikusan szerveződött bíróságok struktúrájából eredően szinte minden pernek politikai dimenziója volt. Az eljárás menetében nem volt lényeges különbség a magánjogi és közjogi-politikai per (pl. felségárulás) között. Jelen tanulmány célja az általános perjogi szabályok szemléletes, közérthető összefoglalása, különös figyelemmel a modern jogi gondolkodástól eltérő, annak sokszor ellentmondó athéni perjogi alapelveknek.

Az athéni perbeszéddek elsősorban azért számítanak a világirodalom gyöngyszemeinek, mert az érvelési technika kiváló példái. A jogászok azonban évszázadok óta főleg azért értékelik nagyra őket, mert az athéni jog forrását látják bennük.² Ezt a forrásanyagot a 19. század óta köbe vésett, feliratos emlékek egészítik ki, melyek a jogélet fontos dokumentumainak tekinthetők. Ezek a bírósági szervezetről sokszor csak apró töredékeket tartalmaznak, de a mai napig újabb és újabb leletek kerülnek elő. 1891-ben bukkant fel egy szerencsés papyrusz-lelet, amely rövid, irodalmi ambíció nélkül fogalmazott munkát tartalmazott „Az Athéniek államáról” (*Athenaion Politeia*, a továbbiakban AP)

¹ A tanulmány német nyelven a *Große Prozesse im antiken Athen*, szerk. L. Burckhardt/J.v. Ungern-Sternberg, München 2000, című kötetben jelent meg. A magyar fordítás Jakab Éva munkája.

² Lásd G. THÜR: *Juristische Gräzistik* (1991).

címmel, Arisztotelész előadásából. Ez a forrás kiválóan kiegészíti a Kr. e. 4. századi perbeszédeket, mert rövid, de rendszerezett áttekintést ad a különböző bíróságokról, az illetékességi szabályokról és az eljárás menetéről. A bíraskodás menetéről Athénban hasznos információkkal szolgálnak régészeti leletek is, mindenekelőtt az amerikai ásatások eredményei az *agorán*. Például az AP 63,2 alatt említett *kleroteria* jelentéséről kezdetben az volt az uralkodó nézet, hogy azok a bírák kisorsolására használt „helyiségek”; végül 1939-ben sikerült különlegesen megmunkált kötömbök alapján „sorsoló gépként” azonosítani őket³ (1. ábra).

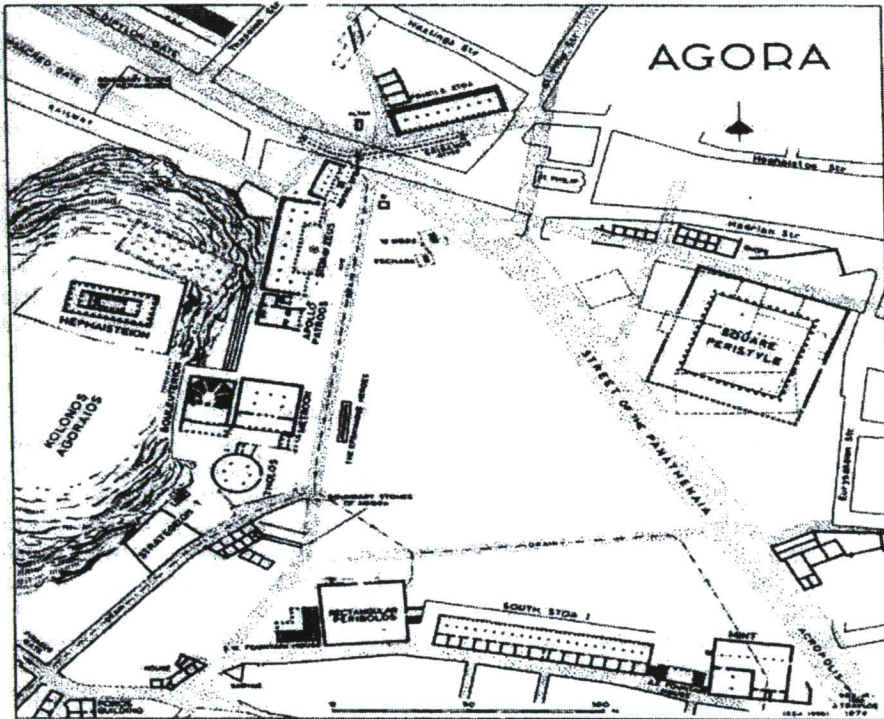

1. ábra. Kleroteria (sorsológépek) rekonstrukciója

Az egész athéni perjog alapos, rendszerezett áttekintését adja Harrison, *The Law of Athens II, Procedure* című műve; természetesen a tudomány 1971-es állása szerint. Azóta azonban újabb kutatásokat folytattak az athéni perjog főbb alapelveiről, és sikerült pontosabban meghatározni a peres eljárás külső lefolyását. Az utóbbi területen elsősorban Boegehold, *The Lawcourts at Athens* (1995) c. művét kell megemlíteni. A szerző összegyűjtött minden athéni feliratos és régészeti emléket, melyek a bíróságok lokalizálásáról, felszereléséről, épületeiről és technikai eszközeiről szólnak. Boegehold az egyik fejezetben rekonstruálja a fenti külső adottságok alapján a bírósági eljárás minden egyes lépését és a perjogi jellemzők alapján három periódust különböztet meg. Az első a Kr. e. 460–410 közötti időszak, ami a jelen tanulmány számára csak

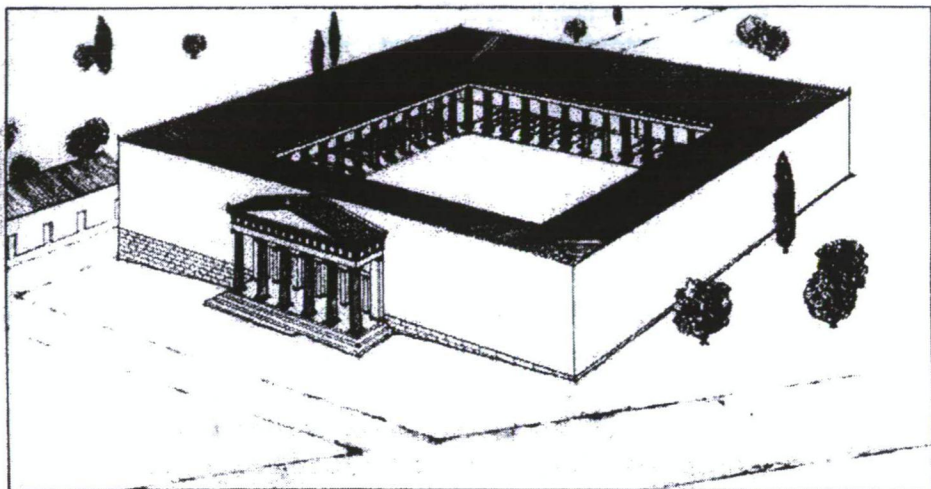
³ LIPSIVS: AR 146, revideálta S. Dow: Aristotle, the Kleroteria and the Courts, HSCP 50 (1939) 1–34.

előzmény. A 4. század szempontjából a Kr. e. 410–340, illetve a 340–322 közötti korszak a releváns. Boegehold megállapítja, hogy az utolsó időszak legjellemzőbb vonása az, hogy a rendes bíróságok működése egyetlen épületre, az agora északkeleti részén található négyszögletes *perisztylumra* koncentrált (lásd térkép: 2. ábra és rekonstrukció: 3. ábra).

2. ábra. Az athéni agora Kr.e. 300 körül

Boegehold azonban csak a bíróságokkal foglalkozik; nem tárgyalja tehát az igazságszolgáltatás egyéb elemeit: a peres felek, a felperesi legitimáció, az igazságszolgáltatást (*iusisdictiót*) végző tisztségviselők sora (azok a „hivatalnokok”, akik illetékességük keretében a pert bevezetik és akik a *dikasztérionok* elnökei), valamint az eljárás alapelvei hiányoznak művéből. Ezért a következőkben először ezekkel a kérdésekkel kell foglalkoznunk, mielőtt Arisztotelész és Boegehold vezetésével részt vennénk egy Kr. e. 340 körül zajló bírósági tárgyaláson.

3. ábra. Az agora északkeleti részén fekvő négyszögletes alaprajzú perisztilyium

Bármely athéni polgár, aki úgy érezte, hogy jogában sértették, magánjogi keresetet (*diké*) indíthatott ellenfele ellen. Ugyanígy kereseti joga volt minden Athénban letelepedett idegennek (*metoikosz*), sőt bizonyos körülmények között még a le nem telepedett, átutazó idegennek is. A *diké* több jelentésárnyalattal bír: jelent „keresetet”, „kereseti jogot”, de jelentheti magát a „pert” is, azaz a kereseti jog érvényesítésére szolgáló bírósági eljárást. Helytelen azonban a tárgyi értelemben felfogott „jog” vagy „igazságosság” jelentést tulajdonítani neki. A szó jogi alapjelentése az a viszony, amely egy személyt, az alperest, alávet a felperes végrehajtó, elégtételt kereső önhatalmi aktusának. Az athéniaiak a felperest még a 4. században is „üldözőnek” (*diôkon*), az alperest „menekülőnek” (*pheúgon*) nevezik. Az alperes személye elleni, a testére menő, elégtételt szolgáltató jelleg abban is megmutatkozik, hogy az emberölés miatti pereket is a magánjogi peres eljárás keretében, *diké* formájában tárgyalták. Felperesként csak a legközelebbi, vérbosszúra jogosult férfi rokonok élveztek legitimációt. A magánjogi *diké* mellett számos közjogi kereset is létezett. Ezek *popularis actiôk* voltak, azaz bármely feddhetetlen polgár megindíthatta őket. Ide tartoztak az állam elleni bűncselekmények, például a hazaárulás vagy az istentelenség, azaz a szűkebb értelemben vett politikai bűncselekmények.

Kiszolgáltató magánszemélyek is élvezhették a populáris kereset nyújtotta védelmet; például a serdületlen a hűtlen gyámi vagyonkezelés vagy az idős szülők a felnőtt gyermekeik általi bántalmazás esetén. A populáris kereset általános formáját *graphénak* nevezték („írott kereset” – bár a 4. században már a *dikét* is írásban adták be); emellett számos speciális formája is létezett, mint pl. az *eiszangelia* („bejelentési kereset”), vagy a *phászisz* („feljelentés”). Az athéni büntető igazságszolgáltatás tehát a legitimált vagy érdeklődő, de mindenesetre aktívan fellépő magánszemélyek kezdeményezése alapján működött. Semmi-

lyen állami bűnüldöző vagy vádló szerv (a mai ügyészség megfelelője) nem létezett. Különleges esetben a népgyűlés esetleg egyes magánszemélyeket (*cetetai*, kivizsgálók) felruházhatott azzal a joggal, hogy az egész közösség ellen irányuló bűncselekményeket állami tekintély igénybevételével kivizsgálják.

Az idézés, vagyis az alperesnek (és a tanúknak) a bíróság elé hívása a felperes magáncselekménye volt, amely pusztán szóbeli aktus formájában zajlott. Csak athéni polgárjoggal nem rendelkező személyek ellen engedték meg a fizikai erőszak alkalmazását. Kivételes esetben, bűnözőkkel szemben a felperes kérhette a hatóság beavatkozását és az alperes letartóztatását. A politikai bűncselekmény miatti *eiszangelia*-eljárás esetén az „ötszázak” tanácsa (a *boulé*), aki a vádiratot fogalmazta, határozatot hozhatott a vádlott letartóztatásáról is. Politikai bűnözők elfogatása és bíróság elé állítása céljából esetenként pénzjutalmat tűztek ki. Magánszemély általi idézés esetén a felperes az alperes előtt megnevezte a kereseti követelését és tanúk előtt felszólította őt, hogy a meghatározott napon jelenjen meg vele együtt az illetékes tisztségviselő (*archon*) előtt.

Az athéni demokrácia számos magánszemély tevékenysége révén működött, akik rövid időre, többnyire egy évre, az állami hatalom hordozójaként hivatalt vállaltak. A tisztségviselőket sorsolás vagy választás útján jelölték ki. Minden tisztségviselőt megilletett az a jog, hogy hivatali hatalmával élve az ellenszegülő ellen kisebb büntetést szabjon ki, illetve a tárgyi illetékességi körén belül keresetet fogadjon el (vegyen át), azt előzetes eljárás keretében megvizsgálja és valamelyik *dikasztérion*hoz továbbítsa ítélelhozatal végett.⁴ Az *Athenaion Politeia* részletesen foglalkozik az egyes kollegiális vagy monokratikus alapon működő tisztségviselők pertárgy szerinti illetékességével; különösen a tanács (*boulé*), a kilenc *archon* és a katonai előjárók jogkörével (cap. 43–62).

Az igazságszolgáltatásról túlnyomórészt a kilenc *archon*, a polgári állami főhatalom hordozója, gondoskodott. Az *archon* a családjogi és öröklési jogi ügyekben, a *baszileusz* az emberölési és szakrális perekben (ide tartozott az istentelenség, az *aszebia* is), a *polemarkhosz* az idegenekkel folytatott perekben volt illetékes. A populáris keresetek többnyire a *themoszthetész*ek alá tartoztak. A taxatív szabályozott tényállásokon túl minden magánjogi per a „Negyvenek” grémiuma alá tartozott. Az *eiszangelia* nevű keresetet a népgyűlésnél vagy a *boulénál* is be lehetett adni. Athénban nem létezett állandó bírósági szervezet vagy – a római praetorhoz hasonlóan – olyan konkrét tisztségviselő, aki a *iurisdictio* egyedüli letéteményese lett volna és akinél bármilyen pert meg lehetett volna indítani.

Ha a megkeresett tisztségviselő elfogadta a keresetet, kijelölte az időpontot az előzetes eljárás, az *anákriszisz* (kivizsgálás) lefolytatására. Itt a tisztségviselő

⁴ Aisch. 3, 14.27.29 és IG II² 244, 32 a *hegemonia dikasztérion* kifejezést használja. Vö. G. THÜR: *Mauerbauinschrift* (1985) 68.

elnöklete alatt a feleknek lehetősége nyílt arra, hogy álláspontjukat, amit a főeljárásban az esküdtek előtt képviselni akarnak, előzetesen tisztázzák, előkészítsék, azaz egymást „kivizsgálják”. A felek a kölcsönösen feltett, formális kérdésekre kötelesek voltak válaszolni (ezáltal rögzítették perbeli pozícióikat), és kötelesek voltak előadni a bizonyítékokat, amelyeket fel kívánnak használni a *dikaszerion* előtt. A pernek ezt a szakaszát „dialektikusnak” is nevezhetjük, mert a felek kérdés-felelet formájában, egymás nyilatkozataira válaszolva cselekszenek. Ezzel szemben a főeljárás a *dikaszerion* előtt a retorikus szakasz, amikor a felperes és az alperes ügyét összefoglaló és összefüggő perbeszédben adja elő.⁵ A tisztségviselők az eljárás egyik szakaszában sem játszottak aktív szerepet. Működésük arra szorítkozott, hogy az eljárás zavartalan lefolyását biztosítsák. Az előzetes eljárás során a felek formálisan felszólíthatták egymást bizonyos cselekmények végrehajtására, így például, hogy az ellenfél erősítse meg esküvel állítását, vagy a tanúként használt rabszolgát bizonyos kérdésről kínvallatás alatt kényszerítse vallomásra, vagy adja ki kínvallatás céljából. Ha az ellenfél a felszólítást (*prókleszisz*) visszautasította, ezt érvként lehetett felhasználni ellene az eljárás második szakaszában, az esküdtek előtt. Emberölés miatti eljárás esetén az előzetes eljárás neve *prodikasziái* volt és három egymást követő hónapon át tartott; a felperes, az alperes és a tanúk kötelesek voltak három időpontban ünnepélyes esküt tenni.

Ha a felek az előzetes eljárás során nem tudtak egyezsége jutni, a tisztségviselő valamelyik *dikasztérion* elé „irányította” az ügyet (*eiszágein*). Ez úgy zajlott, hogy bejelentette a *theszmothetészek* előtt, hogy az adott ügyre előírt nagyságú *dikasztérionra* (esküdtek testületére) van szüksége. A *theszmothetészek* a szükséglet alapján jelöltek ki tárgyalási napokat és sorsolás útján osztották el az esküdtbíróságok között az egyes ügyeket (AP 59,1). A bírósági tárgyalás napján a peres felek kötelesek voltak személyesen megjelenni a *dikasztérion* előtt, amely az előzetes eljárásban eljáró tisztségviselő elnöklete alatt ülésezett, és a perbeszédet is személyesen kellett előadniuk. Kivételes esetben megengedhették, hogy a peres fél mellett szószóló (*szynégorosz*) is fellépjen. Az attikai rétorok tehát nem „ügyvédként” tevékenykedtek (a mai „ügyvéd” szó jelentése értelmében), hanem a háttérben működő „beszédíróként” (*logographosz*). A rétor feladata az volt, hogy az ügyfele testére szabott és az esküdtekre kiszámítottan ható, megindító beszédet fogalmazzon meg. Az elérni kívánt kettős pszichológiai hatás kiváló felkészültséget követelt meg. A rétorok csak akkor léptek fel személyesen az esküdtek előtt és adták elő maguk a beszédüket, ha politikusként populáris kereset felpereseként vagy alpereseként szerepeltek, vagy esetleg a *szynégorosz* pozíciójában segítettek ügyfeleknek. A felperesi és az alperesi perbeszéd meghallgatása után az esküdtek még ugyanazon a napon szavazás útján döntöttek el a pert; az ítélet ellen nem volt helye fellebbezésnek.

⁵ THÜR (1977) 155 pp., 313.

De hol ülészektek a mai mértékkel mérve tetemes létszámú bíróságok a Kr. e. 4. században? A politikai perek, az *eiszangelia*-eljárások, amelyekben az egész népgyűlés (*ekkleszia*) döntött, a népgyűlés szokásos színhelyén folytak. Ez a *Pnyx* nevű alacsony domb volt az *agorától* délnyugati irányban, kb. 400 m távolságra. Kr. e. 400 körül átépítették a helyszínt, ettől kezdve akár 8.000 polgár is helyet foglalhatott itt. Számos perben legalább 6.000 résztvevőre volt szükség (a 20. életév betöltésétől, azaz a katonai kiképzés teljesítése után minden athéni polgár a népgyűlés tagja lett). Az egyéb – tulajdonképpen – bíróságok kezdetben a város területén szétszórtan helyezkedtek el. Így például az *Odeion* vagy a *Sztoa poikile* is tárgyalási helyszínül szolgált; a fő tárgyalási helyszín azonban az *agora* volt. Végül Kr. e. 340 körül a fent már említett négyszögletes *perisztylum* lett az *agorán* a bírósági tárgyalások központi színtere (3. ábra). Ezen bíróságok tagja lehetett minden 30. életévét betöltött polgár, aki a bírói esküt letette.

Még mindig nem tisztázott viszont a *Heliaia* néven emlegetett épület pontos topográfiai helye. A tudósok egyetértének abban, hogy a kifejezés (melynek szó szerinti fordítása „gyülekezet”) Szolón óta Athén esküdtbíróként ténykedő polgárait jelenti; sőt, sokszor konkrétan a bizonyos tisztségviselőhöz rendelt esküdtbírói testületet. A 4. századtól kezdve azokat a *dikasztérion*okat is így nevezik, akik legalább ezer vagy ezt meghaladó főből állnak. Az esküdtbíróság üléseinek helyt adó épületet is illetik a *Heliaia* szóval. A helyszín azonosítására két régészeti lelet jöhet szóba: mindkettő tető nélküli építmény volt. Az egyik az *agora* délnyugati részén fekvő, négyszögletes *Peribolosz* (fallal körülvett udvar), a másik az *agora* északkeleti részén elhelyezkedő, szintén négyszögletes (*Perisztylum* (oszlopcsarnok), amelyet Kr. e. 300 körül átépítettek (2–3. ábra); az utóbbi a valószínűbb a *Heliaia* színhelyeként.⁶ A Kr. e. 300 körül emelt új épület egyértelműen bíróság volt (3. ábra). A belső tér úgy lett kialakítva, hogy az oszlopcsarnokban egyszerre akár négy, egyenként 200 fős esküdtbíróság (vagy kettő, egyenként 400 illetve 500 főből álló) is ülésezhetett; a tető nélküli udvarban pedig szükség esetén 1.500 fő is elfért.

A vérbíróságok székhelye a 4. században nem változik. Valószínűleg olyan ősi szentélyekről van szó, ahol a perben szereplők a főeljárás kezdete előtt az ünnepélyes esküt letehetették.⁷ Az *agora* és a *Pnyx* közötti Arész-dombon döntött az „Areopagosz tanácsa” a sajátkezű (általában szándékos) emberölés ügyében, ha athéni polgár volt az áldozat. Ez volt az egyetlen bíróság Athénban, amely nem kisorsolt esküdtekből, hanem egész életükre kirendelt bírákból állt. A többi vérbíróság eredetileg 51 *Ephetaiból* állt. A 4. században megmaradt az 51 fős létszám, de az összetétel sorsolás útján kijelölt esküdtbíróssággá alakult át. A vérbíróságok nem praktikus (mint a nagy létszámú bíróságok), hanem kultikus

⁶ BOEGEHOLD (1995) 14 p. (a *perisztylum* datálásához 36. oldal 51. jegyzet, utalással a 109. oldal 17. jegyzetére. STROUD (1998) 94.

⁷ Közelebből ehhez G. THÜR: *Areopagos* (1991) 58 és 68.

okból üléseztek a szabad ég alatt: senki ne váljon tisztátalanná azáltal, hogy a gyilkossal egy fedél alatt tartózkodik.

Túl szerény megoldás lenne, ha a Boegehold által precízen kidolgozott külsőségeknél maradnánk. A külső leletek hátterében olyan alapeszmék húzódnak meg, amelyek Athén korai történelme óta nem változtak. Hiba lenne, ha a Kr. e. 4. század fejlett bírósági rendszerét a történelmi hagyományokat figyelmen kívül hagyva, a modern igazságszolgáltatás szemüvegén keresztül értékelnénk (amelyre minden mai olvasó önkéntelenül úgyis hajlik). Az athéni bírósági eljárásban a következő három antik alapelv valósult meg:

1. Az athéniak kezdettől fogva leküzdhetetlen bizalmatlanságot éreztek az egyesbíró általi ítélethozatallal szemben. A történeti, forrásokkal alátámasztható korszakban (és véleményem szerint azelőtt sem⁸) egyetlen tisztségviselőnek sem volt hatásköre arra, hogy a peres eljárást 'meritorikusan', tárgyi ítélettel eldönthesse. Az 5. és a 4. században mindig a magisztrátustól elkülönült ítélkező testület hozza meg szavazás útján a döntést. Vérbíróságok esetén ez az archaikus korszakból átvett 51 fős polgári testület (ha nem az Areopagoszon ülésező tanács az illetékes), magánjogi perekben 201 fős, ezer drachmát meghaladó perérték esetén pedig 401 fős esküdtbíróság döntött (AP 53,3). Politikai perekben legalább 500 vagy többszörös az esküdtek létszáma (mindig egy szavazattal több a páros számnál). A konkrét számokat variálták a megadott kereten belül. Ismeretlen volt azonban Athénben mindvégig a *iudex unus*, az egyesbíró intézménye (akinek Rómában a praetor a magánjogi perek eldöntését átadta). Egyedül a bagatell-ügyekben, amelyek felső értékhatára tíz drachma (ez 20 három *obolus*zos napidíjnak felel meg, amit a 4. században az esküdtek a bírósági tárgyalás napján való keresetkiesésért kaptak, AP 68,2), volt a „Negyvenek” tanácsa feljogosítva tárgyi döntéshozatalra (AP 53,2). Mind a tíz attikai *phyle* (a polgárokat Kleiszthenész óta, Kr. e. 507, igazgatási-szervezési céllal tíz „törzsre” osztották) sorsolás útján jelölt ki négy tagot a Negyvenek tanácsába. A négy kisorsolt polgár szinte minden magánjogi vitában illetékes, amiben a *phylé*jéből valaki alperesként érintve van. A páros számból következik, hogy e négy polgár a bagatell-ügyekben tisztségénél fogva egyesbíróként járt el, de itt már valamelyik esküdtbíróság elnökeként. (A Negyvenek elődjével, a Kr. e. 5. században faluról falura vándorló bírókkal itt nem kívánunk foglalkozni.)

2. Az első alapelvből következik, hogy Athénban a rendes peres eljárás szigorúan kettéosztott volt. Az eljárást az illetékes tisztségviselő előtt kellett megindítani. Ez levezeti az „előzetes eljárást” – a *baszileusz* a három *prodikaszia* formájában, az *archónok* pedig az *anákriszisz* formájában (a Negyvenekre még visszatérünk). Ha a peres felek itt nem tudnak egyezsége jutni, a tisztségviselő átteszi az ügyet a főeljárás lefolytatása céljából valamelyik es-

⁸ AP 3,5 magyarázatához vö. THÜR: *Oaths* (1996) 62 pp.

küdtbíróshoz (*eiszágein*), ahol ő maga elnököl. Technikai szempontból ez a kettéosztottság hasonló a római peres eljárás *in iure* (a praetor előtti) és *apud iudicem* (az esküdtbíró előtti) szakaszához, bár lényeges különbség, hogy Athénban az esküdtbírók mindig nagy számban szerepelnek. A kettéosztottság Athénban sokkal szigorúbb és következetesebb, mert a *iurisdictiót* gyakorló magistrátus sohasem hozhat materiális döntést – míg Rómában ez az *extraordinaria cognitio* keretében lehetséges volt.

3. A második alapelvből, melynek értelmében a materiális döntést mindig testület (néha több ezer főből álló testület) hozza, méghozzá egyszerű szavazás útján, következik, hogy a bíróság a felek indítványára kizárólag igenlő vagy elutasító döntéssel reagálhatott. Athénban tehát nem létezett sem bírói ítélet, sem indoklás. A népgyűlés törvényhozói eljárásához hasonlóan a bíróság a felperesi kérelmet vagy egyszerűen helybenhagyta (a bűnösség megállapításával), vagy elutasította (a felmentéssel); méghozzá végérvényesen, azaz nem volt lehetőség fellebbezési bírósághoz való fellebbezésre, az ítélet felülvizsgálatának indítványozására.⁹ Alább még kifejtésre kerül, hogy milyen következményekkel járt ez az alapelv a bírói ítélet manapság magától értetődőnek vett racionalitása szempontjából.

A három kiemelt karakterisztikus alapelv (nincs egyesbíró, az eljárás kettéválik előzetes- és főeljárásra, a nagy létszámú esküdtbíróságok döntése pusztán „igen” vagy „nem” szavazattal valósul meg) az 5. és a 4. században változtatások nélkül érvényesült. Ezeket az alelveket kiegészíthetnénk még számos további, igen modernül hangzó elvvel: szóbeliség, közvetlenség, egy időpontra való koncentrálás, a felek aktív közreműködése, pergazdaságosság, nyilvánosság bevonása, a laikus elem közreműködése; de mindez túl messzire vezetne. A 4. században persze bevezettek néhány újítást is. Ezek ugyan nem változtattak alapvetően a bíraskodás rendszerén, de rámutatnak azokra a problémákra, amelyeket az athéniai reformok útján igyekeztek kiküszöbölni; illetve – *a contrario* – megjelölik azokat az intézményeket, amelyeket az athéniai feleslegesnek ítélték. Különösen három újításról érdemes ehelyütt szólni:

1. Kr. e. 403-ban, röviddel a demokrácia visszaállítása után a fent már többször említett „Negyvenek” hivatalát olyan bírósággá alakították át, amely Athénban állandóan ülésezett és minden olyan magánjogi ügyben eljár, ami nem tartozott kifejezetten valamelyik másik magisztrátus illetékessége alá. De a Negyvenek az előzetes eljárást nem személyesen vezették (mint az *archonok* az *anákriszisz* formájában), hanem erre külön szervet hoztak létre, a hivatásos *diaitát* (szó szerint: választott bíróság). Minden athéni polgár, aki az 59. életévét betöltötte (és ezzel a katonai szolgálatból elbocsátották), köteles volt egy évig mint *diaitetész* (szó szerint: választott bíró) rendelkezésre állni, azaz a

⁹ Vö. THÜR: *Formen des Urteils* (1987).

Negyvenek előtt indított magánjogi perekben az előzetes eljárást levezetni. A *diaitetai* nem voltak tisztségviselők, de tevékenységükért a szigorú jog szerinti felelősséggel tartoztak (AP 53,4–6). Nevük ellenére (*diaitetei*) nem választott bíróként működtek, mert a peres felek nem határozhatták meg az eljáró bíró személyét, hanem sorsolás útján kapták meg az egyes ügyeket. Az *anákriszisz*nek megfelelő előzetes eljárást határozattal zárták, de ez csak akkor vált jogerőssé, ha mindkét peres fél kifejezetten elfogadta – ez kétségtelenül egyezsége szorító elem volt. Ha azonban bármelyik fél elégedetlen volt a döntéssel, az ügy visszakerült a Negyvenek hatáskörrel bíró tagjához, aki a pert valamelyik esküdtbírótság elé vitte és ott elnökölt is. A *diaita* előzetes eljárás jellegét bizonyítja az a tény, hogy a peres felek csak azokat a bizonyítékokat terjeszthették az esküdtek elé (tanúk, okiratok, törvényidézetek), amelyeket már a *diaitétesz* előtt is bemutatnak.¹⁰ A hivatásos *diaita* tehát nem volt forradalmi újítás, semmiképpen sem jelentette a *dikaszerion* illetékességének elvonását és egyesbírókkal való helyettesítését, hanem pusztán a már meglévő eljárási formák következetes továbbfejlesztését, méghozzá határozottan demokratikus szellemben.

2. Az 5. és 4. század esküdtbíróságainak eljárási rendje (ismereteink szerint) a szóbeliség elvén alapult. Az esküdtek nem akták alapján döntöttek (a mai értelemben vett eljárási iratok nem is léteztek), hanem a felek közvetlen, szóbeli előadása alapján. A peres felek az eljárás során persze felhasználtak bizonyos iratokat (amint ezt már fent is láttuk); ezeket az esküdtek előtt a bírósági írnok olvasta fel. Az *Athenaion Politeia* (53,3) ezen akták közt említi meg a tanúk írásbeli vallomását is. A ránk maradt perbeszédék szóhasználatából a tanúk vallomásának bejelentését illetően arra következtethetünk, hogy a korai perrendben a tanúk még szóban tettek vallomást. Kr. e. 390–370 óta viszont – valószínűleg törvényi változtatás alapján – már csak megerősítették az írásban előre megfogalmazott „kijelentésüket”. A „szóbeliről” az „írásbeli” tanú kijelentésre való áttérés kétségtelen technikai újítás, ez azonban egyáltalán nem változtatott a tanúvallomásoknak az eljárásban betöltött szerepén. Szóban vagy írásban, a tanúnak sohasem az volt a szerepe Athénban, hogy saját szavaival előadja az általa tapasztaltakat vagy a felek illetve a bíróság kérdéseire válaszoljon. A tanút állításának igazolására felhasználó peres fél mindig maga fogalmazta meg szóról szóra a bizonyítani kívántakat. Formális bevezetés után következett a releváns kijelentés: „X. Y. tanúsítja, hogy tudomása van arról, hogy...”, vagy „hogy jelen volt, amikor...”; amire a tanú a bíróság előtti szóbeli eljárásban röviden válaszolt: „tudomásom van róla”,¹¹ vagy az írásos szöveg helytállóságát pusztán jelenlétével igazolta az esküdtek előtt. Ha nem kívánta megerősíteni az előre megfogalmazott szöveget, rendelkezésére állt a lehetőség,

¹⁰ AP 53,3. Hasonló „újítási tilalom” más görög államokban is ismert, vö. IPark 17, 43/44 (*Prozessrechtl. Inschr. Arkadiens*, szerk. G. Thür/H. Taeuber, Wien 1994, 167 és 236.

¹¹ Andok. 1,14 (399 Kr. e.), vö. Aristoph. Vesp. 962–966. Vö. Thür: *Sackgasse* (1995) 329.

hogy a főeljárás előtt bármikor esküt tegyen „nincs róla tudomásom”, és ezzel kimentse magát (*exomoszia*). Az *exomosziának* nem volt semmilyen hátrányos következménye. Ha viszont a tanú a szóban elmondott vagy írásban előre megfogalmazott és felolvasott bizonyítékot megerősítette az esküdtek előtt, személyesen felelt minden szó igazságtartalmáért és beperelhető volt hamis tanúzás miatt (*dike pszeudomartyrion*). A szóbeli kijelentésről az írásbeli formára való áttérés tehát nem jelentette a bizonyítási eljárás reformját, hanem csak arra szolgált (a rendszer változtatása nélkül), hogy szó szerint pontosan rögzítse a kijelentést – feltehetően abból a célból, hogy a hamis tanúzás miatti keresethez bizonyítékot teremtsen.

3. Az athéniak nagy gondot fordítottak arra, hogy minél objektívebben oldják meg az esküdtbíróságok tagjainak kiválasztását. A 4. századi demokrácia ebben mesteri fokon járt el. Boegehold a „Three Court Days” című fejezetben (21–42) pontosan rekonstruálja a fejlődés három stádiumát. Mielőtt az *Athenaion Politeia* alapján az utolsóval részletesen foglalkoznánk, vázoljuk röviden az előző kettőt. A legfőbb elv az esküdtek sorsolás útján való kiválasztása volt, ami a demokratikus alapelvet testesítette meg. De milyen magas fokra lehetett fejleszteni a sorsolási technikát! Kb. Kr. e. 460-tól az volt a szokás, hogy a *dikasztérionok* esküdtjeit sorsolás útján egész hivatali idejükre előre beosztották és a bírósági tárgyalás helyszínén nem volt kötött ülésrend. Ennek a módszernek az volt a hátránya, hogy a peres felek az ügyükben eljáró bírák kilétét előre ismerték és – akárhányan is voltak – vesztegetéssel és fenyegetéssel igyekeztek őket befolyásolni. A *dikasztérionok*ban a pereskedők klikkjei összefogtak, egy tömbben foglaltak helyet, és hangoskodással zavarták a tárgyalást. A második fejlődési szakaszban (kb. 410–409-től) ezért az esküdtbíróságok tagjait csak a tárgyalás napjának reggelén sorsolták ki. De a tárgyalási színhelyek annyira szétszórtan helyezkedtek el a városban, hogy az esküdteket az *agoráról* (a sorsolás helyszínéről) a *dikasztérion* felé tartva még mindig befolyásolni lehetett. A tárgyalási helyszínen újabb sorsolást tartottak az ülésrendről, hogy megakadályozzák a klikkek tömörülését. A harmadik fejlődési szakasz, amit az *Athenaion Politeia* részletesen ábrázol, kb. Kr. e. 340-ben kezdődik, amikor az *agorán* új, központi bírósági kerületet avattak, a négyszögletes *perisztyliumot* (3. ábra). A tárgyalási helyszínek centralizálása kiküszöbölte a hosszú sétát az elszórtan fekvő *dikasztérionok*hoz. Emellett a végletekig finomították a tíz *phyléből* származó esküdtek vegyítését. Mivel a tárgyalási napok az államnak tetemes kiadást jelentettek (minden esküdt három *obolusz* napi díját kapott), a lehető legrövidebb időn belül igyekeztek befejezni a pereket.

A 4. századi Athén igazgatási-szervezési készségének magas fokáról színes képet fest az *Athenaion Politeia* 63–69. fejezete, amit érdemes összefüggéseiben tanulmányozni.¹² Most azonban a rövid kommentálásra kell szorítkoz-

¹² M. Dreher (1993) jogilag korrekt fordítására utalnék.

nunk. A jelenet hajnali derengésben kezdődik. A *thesmothetészek* tárgyalási napot tűztek ki. Vessünk egy pillantást a négyszögletes *perisztylum* rekonstrukciójára, amelyre kiválóan illik Arisztotelész leírása (3. ábra). Képzeljük hozzá, hogy az oszlopcsarnok előtti teret (amint azt Boegehold meggyőzően vázolja) sorompókkal lezárták. A bejárat előtt sűrű csoportokban gyülekeznek az esküdtek, akik szeretnének bekerülni a bíróságokba. Kicsit távolabb várakoznak a peres felek, akiknek az ügyét a mai napra tűzték ki tárgyalásra; mellettük a tanúk, sőt barátok és kíváncsiskodók tömege. A bíróság előtt mindig kitegetik a szennyest – bulvárlap és TV tudvalevőleg még nem létezett akkoriban.

A sorompók tíz bejáratot határolnak (mint ma egy sportstadion előtt), mindegyik külön egy-egy *phyle* esküdtjei számára biztosítja a belépést. Minden bejárat előtt őrködik a kilenc *archon* egyike; a tizedik poszton a *thesmothetészek* titkára áll. Ők vezetik a sorsolást. A sorsológépnél minden bejáratnál két *kleroteria* áll (1. ábra; összesen tehát 20), 10 üres doboz, attól függően, hogy hány *dikasztérion*ra van szükség (további 10–40), 2 kancsó betűkkel megjelölt makkokkal (összesen 20 kancsó) és különböző színű pálcák. A makkok és pálcák száma pontosan annyi, ahány esküdtre az adott napon szükség van: négy kis *dikasztérion* magánjogi ügyekben 804 főt követel, két kisebb politikai *dikasztérion*ba pedig 1002 fő kell. Eddig az AP 63,1–2 tudósítása.

Vessünk egy pillantást a várakozó esküdtekre. Ráérősen álldogálnak a saját *phyléjük* bejárata előtt; a tolakodásnak semmi értelme. Mindenkinél van egy „igazolvány” puszpángfából, amelyen a neve, apja neve és a származási helye (*démosz*) szerepel, továbbá az ABC első tíz betűjének egyike (alphától kappáig). Az esküdtek ugyanis a *phylén* belül további tíz, körülbelül azonos nagyságú csoportra oszlanak (AP 63,3–4). Az 5. században a bírák táblácskái még bronzból készültek; ezek maradtak fenn (4. ábra).

4. ábra. Bronzból készült bírói táblácska: Philistia...Kephisiaiból

Mialatt az esküdtek türelmesen várnak, az egyik *thesmothetész* kisorsolja a bírósági tárgyalások helyszínét – tegyük fel, ma négyre lesz szükség – a kockákon található betűkre (AP 63,5). A négy tárgyalóterem bejárata (amely valószínűleg az oszlopcsarnok négy sarkán található) négy különböző színre van festve; a makkok, mivel ma négy tárgyalóteremre lesz szükség, a következő négy betű valamelyikét viselik: *lambda*, *my*, *ny* vagy *xi* (az alphától kappáig terjedő

betűk már foglaltak a bírók táblácskái számára). Az esküdtek kisorsolása előtt tudni kell, hogy melyik betű melyik színhez tartozik. Ezért a kisorsolt betűt a tárgyalóterem ajtaja feletti színes gerendára erősítik (AP 63,5); és a tíz *phylé* bejárata előtt is kihirdetik, hogy a makkokra vésett négy betűnek ma melyik négy szín felel meg.

Közben mozgolódni kezdenek a tíz *phylé* bejárata előtt is: A bírói posztra pályázó esküdtek bedobják a névtáblájukat a tíz ott álló üres doboz közül abba, amelyiken a táblájukon található betű (*alpha-kappa*) látszik. A hivatali szolga összekeveri a dobozok tartalmát és a *phylé*hez kirendelt *thesmothetész* (*archon* vagy írnok) mindegyikből kihúzza egy táblácskát. A kihúzott személy lesz az, aki a többi táblát a sorsológép vízszintes nyílásaiba helyezi. Minden *phylé* bejárata előtt két sorsológép áll, amelyen öt sorban nyílások láthatók, és felette az *alpha-epsilon* illetve *zeta-kappa* betű olvasható (1. ábra). Minden soron külön személy dolgozik, aki a doboz egész tartalmát a betűjével jelölt sorba dugdossa (AP 64,2); ő maga mindenképpen kisorsoltnak számít (AP 64,3). Összesen tehát 100 személy dolgozik lázasan a 20 db sorsológépnél; azért használnak minden *phylé*ben két gépet, hogy a 10 kezelő személy lehetőleg ne akadályozza egymást. Kb. 15 percen belül a gépek készen állnak a bevetésre.

Amint a tárgyalóterem színéhez rendelt betűk ismertté válnak, a tíz elnöklő *archon* megkezdheti a sorsolási eljárást. Minden sorsológépbe oldalról tölcser formájúvá kiszélesedő bronzcsövet lehet illeszteni (1. ábra). Az *archon* fekete és fehér bronzkockákat dob mindkét gép tölcserébe. A kockákat a cső alsó végén egyenként emelik ki: a fehér kocka azt jelenti, hogy a szóban forgó függőleges sor öt táblácskája kisorsoltnak számít (AP 64,3); az a sor, amelyekre fekete jut, egyelőre a helyén marad – amíg a kezelő személy a sorsolás befejeztével vissza nem adja a táblácskákat a kívül rekedteknek (AP 65,3). Az *archonok* annyi fehér kockát dobna a tölcserbe, ahány esküdtre (a sorok szorzataként) azon a napon szükség van (AP 64,3). A végleges, pontos létszám az előkészített makkok számának felel meg (és a pálcákénak AP 63,2); így előfordulhat, hogy valamelyik *phylé*ben az utolsó ötös sorból már nem lesz mindenkire szükség.

A kisorsolt esküdtekre még hosszú procedúra vár. A kikiáltó először kiveszi az öt táblácskát a résekből, egyenként szólítja az esküdteket, és amint a soros jelentkezik, átadja a tábláját az archónnak. A szólított kihúzza egy makkot a kancsóból és a rákarcolt betűt (*lambda*, *my*, *ny* vagy *xi*) megmutatja az archónnak. Az archón erre az esküdt tábláját abba a dobozba dobja bele, amelyiken a kihúzott betű található; ezzel pedig az adott esküdt bekerült a ma tárgyaló *dikasztérionok* egyikébe (AP 64,4–5). Csak ekkor léphet át az esküdt a *phylé*je bejáratán. Ott a hivatali szolga még egyszer ellenőrzi a betűjét a makkon és átad az esküdtnak egy pálcát, amely olyan színű, mint a betűjének megfelelő tárgyalóterem. A színes pálcával és a makkal a kezében végre beléphet a kisorsolt szerencsés az oszlopcsarnok belsejébe, és a külvilágtól elzárva, biztonságosan eljuthat abba a tárgyalóterembe, amely pálcájának színét és makkjának betűjét viseli. Ha a kettő véletlenül nem egyezik, a hivatalsegédek riadót fújnak. Ilyen-

kor vagy az esküdt csalt, szélhámoskodott, vagy a *phylében* hibáztak. A jól látható színes pálcá mintegy igazolásul szolgál a bíróság épületében közlekedő esküdtnak, hogy legálisan a *dikasztérion*jába tart (AP 64,4).

A pálcát és a makkot aligha lehetett feltűnés nélkül elcserélni valakivel. Ennek nem is lett volna értelme, hisz még senki sem tudja, hogy az adott tárgyalóteremben milyen ügyek kerülnek majd napirendre.

A *phyle* bejáratánál közben befejezték a sorsolást; üres a tíz doboz az *alphától kappáig* jelölt betűkkel, és üres a sorsológép 10 megfelelő részcsöve, megtelt viszont a másik négy doboz a *lambdától xiig* jelölt betűkkel a négy *dikasztérion*nak megfelelően; végül szétosztották a kevésbé szerencsés esküdteknek a megmaradt táblácskáikat. Az archónok, kikiáltók és a segédszemélyzet, a 100 gépkezelővel együtt, akikre az épületen belül még szükség lesz, visszavonulnak az oszlopcsarnokba; a többiek számára a mai napon véget ért a szolgálat. Fontos továbbá, hogy az összesen 40 doboz, amelyekben a *dikasztérion*okba kisorsoltak táblácskái vannak, a helyére kerüljön. Most már le lehet bontani a sorompókat, a tömeg az épülethez hömpölyöghet. Az egész eddigi eljárás legfeljebb egy órát vett el a drága tárgyalási nappól.

A perek azonban még nem kezdődhetnek meg azonnal. Az oszlopcsarnok belsejében még újabb sorsolásra kerül sor, ami további negyedórát vesz igénybe. A mai napon működő négy bíróság mindegyikénél gyorsan kisorsolnak még egy-egy személyt (valószínűleg abból az első tíz esküdtből, aki először ér oda), aki kollégáinak (valószínűleg zárt tartályból) kioszt egy-egy jelvényt (AP 65,2). Boegeholdnak sikerült ezeket a *szymbolon*nak nevezett jeleket az *agorán* talált pénzérméken azonosítani (34, 38. p.); ezeken az ABC 24 betűje látható, a *szampival* kiegészítve. Ezek az esküdtek „helyjegyei”, amelyek a tárgyalóterem 25 fából készült padosorát jelölik. Ugyanezeket a betűket vésték az oszlopcsarnok padozatába, máig jól láthatóan. Mindegyik fapadon összesen 20 esküdt fér el. A peres felek perbeszédeiket a csarnok két szabad sarkában adják elő; az oszlopok mellett itt további 12, a másik oldalon 13 hosszú pad áll (3. ábra); azaz akár 501 esküdt is helyet tud foglalni egy-egy körben. A kisebb magánjogi perekben az esküdtek minden oldalon csak 5 hosszú padot foglalnak el. Az esküdtek háta mögött párhuzamosan folyik a szomszéd *dikasztérion* tárgyalása, válaszfal nélkül. Elképzelhető, hogy ha a négy egyidejű tárgyaláson egyszerre beszélnek, elég nehéz koncentrálni; pedig a négy tárgyalás egyidejű megtartását a források és a régészeti leletek¹³ is igazolják (AP 67,1).

¹³ RHODES (1981) és CHAMBERS (1990) az AP 67,1 alatt leírt négy magánjogi pert úgy fogja fel, hogy egész napra voltak elosztva. Boegehold eredményei alapján (1995) 16 és 110 pp., azonban helyesebbnek látszik az a nézet, hogy a *perisztylum* négy sarkában és a négy csarnokban párhuzamosan ülésezett a négy bíróság. A mindenkor perbeszédék időtartamától függ, hogy hány pert lehet egy napon letárgyalni. Ha viszont egyetlen egy politikai pert terveznek egész napra, az ehhez szükséges 1000 vagy 1500 fős esküdtbíróság valószínűleg a *perisztylum* udvarán kapott helyet. Ezzel párhuzamosan technikailag lehetetlen volt magánjogi pereket is tárgyalni.

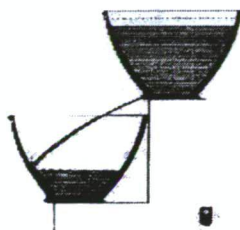
A saját *dikasztérion*uk helyét elérő esküdtek tehát átveszik a *szymbolon*jukat, a „helyjegyüket” és cserébe leadják a kezükben lévő pálcát és makkot (AP 63,3); de a pálcákra esetleg még szükség lehet.

Az esküdtek helyet foglalnak, de a *phylék* bejáratánál, a *perisztylium* előtt, még mindig folyik a sorsolás. Csak amikor kívül is végeztek, akkor jöhet az utolsó aktus: újabb sorsolás útján döntenek el azt a fontos kérdést, hogy a mai napon hivatalban lévő tisztségviselők közül ki melyik *dikasztérion* élére kerüljön. Szóba jöhet (a vérbíróságot vezető *baszileusz* kivételével) négy a kilenc *archónból*, vagy a Negyvenekből, de további, kisebb magistrátusok is. Ez az eljárás az első, *lambdával* jelölt helyszínen zajlik. A *phylék* bejáratánál korábban tevékenykedő négy *archon* közül kisorsolnak kettőt; az egyik négy, a tárgyalási helyszínek színét viselő bronzkockát dob a sorsológépbe. A másik a második sorsológépbe dob négy kockát négy ma hivatalban lévő tisztségviselő nevével; de egymás cselekményeit nem láthatják. Azok a kockák, amelyek a két csőből egyszerre pottyannak ki, határozzák meg, hogy melyik *dikasztérion* élére melyik magisztrátus kerül; a kikiáltó hangosan kihirdeti az eredményt (AP 66,1).

Végre teljes az egyes esküdtbíróságok létszáma. Sem a peres felek, sem az elnöklő tisztségviselő nem tudta előre, hogy melyik bírósághoz kerül az ügy és ott ki ülészik. Ezért lehetetlen, hogy az esküdteket befolyásolni tudják vagy klikkeket toborozzanak. De még mindig hátra van egy sorsolás, még nem kezdődhet meg a tárgyalás. A négy elnök bevonul a saját *dikasztérionjába*, de még gyorsan ki kell sorsolniuk a saját esküdtjeikből az eljárás lebonyolításához szükséges funkcionáriusokat. Még egyszer szükség lesz az üres dobozokra (összesen 4-re). Közben mindegyik *dikasztérionhoz* leszállították azt a tíz dobozt, amelybe kb. fél órával korábban a *phylék* bejáratánál az *arkhónok* a makkok útján kisorsolt esküdtek táblácskáit dobták (a 100 dobozt a sorsológépeknél 40-re redukálták). Ezáltal a tárgyalási helyszíneken az esküdtek táblácskái még mindig a 10 *phyle* szerint oszlanak el.

A tíz doboz mindegyikéből kihúzz most a bíróság elnöke egy táblácskát, amit az üres dobozba dob, majd ebből először egyetlen nevet emel ki: ez az esküdt fogja a vízőrát kezelni (5. ábra).

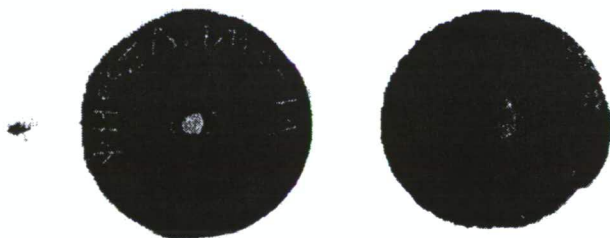
Ezután még négy nevet húz ki, akik a szavazóköveket kezelik; a maradék ötnek az lesz a feladata, hogy a tárgyalási nap végén minden esküdtnak kifizesse a három *obolusz*apidíját és visszaadja a táblácskáját; mindegyikük két *phylét* köteles ellátni (AP 66,2–3).

5. ábra. Klepszüdra (vízóra) rekonstrukciója

A bonyolult előkészület után maga a tárgyalás viszonylag egyszerűen zajlik le. Az oszlopcsarnokot megnyitják a tömeg előtt. Az elnökök kihirdetik a peres ügyeket (AP 67,1), felolvastatják a felperes keresetét és az alperes válaszát, és először a felperesnek, majd az alperesnek adják meg a szót. A magánjogi perekben a perbeszéd időtartamát a perértéknek megfelelően szabták meg (1.000 drachmáig, 5.000 drachmáig vagy afölött). Az időt vízórával mérték, a mértékegység a *chousz* (1 *chousz* a *klepszüdra*, a vízóra csövéen 3 perc alatt csöpög át, 5. ábra). Egy-egy perbeszédre (a perértéktől függően) 15–30 perc állt rendelkezésre; a replikára és a duplikára további 3–9 perc. A vízóráat kezelő esküdt csak akkor zárja el a csövet, ha a peres fél az írnokot valamilyen bizonyíték felolvasására kéri. Az igen rövid időtartam miatt azonban egyik fél sem fogja túl sokszor megállíttatni az órát, mert ezzel beszédének az összehatását rontaná le. Egy-egy tárgyalási napon az esküdtszék több magánjogi pert is le tud tárgyalni. A nagy politikai perekben viszont kiszámolták az egész nap folyamán rendelkezésre álló időt (a decemberi napfelkelte időpontjától számítva), és egyenlően osztották el a vád és a védelem között; ebben az esetben az okiratok felolvasása közben sem állítják meg a vízóráat (AP 67,2–5).

Az esküdtek a perbeszédnek meghallgatása után azonnal határoznak. Az ítélethozatal a következőképpen zajlik: minden esküdt, sorban egyenként, a szavazókövek kezelésére kisorsolt négy kolléga elé lép, és a helyjegyet becseréli két szavazókőre (*pszéphoi*). Ezekből is sokat találtak az ásatások során az *agorán*. Ezek kerek bronzlapocskák, közepén kis tengellyel – az egyik bronzlap közepe átfúrt, a másik tömör (6. ábra).

6. ábra. Pszéphoi (szavazókövek)

A *pszéphoi* kényelmesen tarthatók a mutatóujj és a hüvelykujj között úgy, hogy a kívülálló nem láthatja, melyik kézben van az átfúrt, és melyikben a tömör. Minden esküdt két *pszéphoit* vesz az állványról az egyik kezébe, ezt a felügyelők ellenőrzik. Először demonstratívan mutatják, hogy kétféle van náluk, amit a peres felek is felülvizsgálhatnak. A másik kezükben lévő helyjegyet ugyanakkor visszaadják az erre kisorsolt esküdtnak. Ezzel a szavazásra jogosultnak mindkét keze szabaddá válik. A kikiáltó két fontos hirdetményt tesz közzé. Felszólítja a peres feleket, hogy most nyilatkozzanak, ha az ellenfél valamelyik tanúja ellen hamis tanúzás miatt pert kívánnak indítani (fontos támpont a tanú szavahihetőségét illetően); kihirdeti továbbá, hogy az átfúrt *pszéphosz* az elsőként beszélő (többnyire a felperes), a tömör pedig a második (az alperes) javára szól¹⁴ (minderről részletesen AP 68,2–4).

Az athéniaiak a szavazás titkosságának biztosítására egyszerű és hatékony eljárást dolgoztak ki. Szavazategyűjtő urnaként két *amphorát* állítottak fel; ezek szétszedhetőek voltak, hogy a szavazás megkezdése előtt ellenőrizni lehessen, hogy üresek-e. Az egyik urnán nyílással ellátott fedél volt, amin keresztül egyszerre csak egy szavazólapocskát lehetett átdugni; ez az urna bronzból készült, így a bedobáskor minden szavazólap jól hallható fémes csengéssel pottyant bele. A másik urna fából volt (AP 68,3), ebbe a visszamaradt, felesleges szavazólapocskát dobták, ami tompa hangot adva esett le. A két koppanás révén bárki ellenőrizhette, hogy mindegyik esküdt becsületesen leadta-e mindkét szavazatát, de csak maga az esküdt tudta, hogy melyik urnába melyik *pszéphoszt* dobta. Korábban az esküdtek csak egy szavazólapocskát kaptak, amit két urna közül az egyikbe dobhattak (a felperes vagy az alperes javára); de ekkor a fém csengéséből esetleg meg lehetett állapítani, hogy ki melyikre szavazott, hova dobta be a szavazatát.

Az utolsó szavazási menet után a helyjegyek kezelésével megbízott kolléga minden esküdtnak *gamma* betűvel ellátott bronzérmét oszt ki; a *gamma* a hármas számot jelenti. A tárgyalási nap végén az esküdt, aki eleget tett szavazási kötelezettségének, ennek fejében kapta meg a 3 *obolusz*apidíját; majd visszakapta a tárgyalás megkezdése előtt begyűjtött névtáblácskáját is (AP 68,2).

De a szavazással a pernek még nincs vége. Miután minden esküdt leadta szavazatát az adott ügyben, a felperes urnájából a *pszéphoit* egy szavazótáblára borítják, amelynek annyi nyílása van, amennyi a leadandó szavazatok száma. Minden *pszéphosz* vízszintesen áll, hogy látható legyen, átfúrt vagy tömör-e a közepe. Mindkét csoportot gyorsan összeszámolják és a kikiáltó kihirdeti a számszerű eredményt; ezáltal születik meg az ítélet a felperes vagy az alperes javára (AP 69,1).

Olyan perek is voltak, amelyekben kétszer kellett szavazni: először a bűnös-ség vagy ártatlanság kérdésében, utána a büntetés neméről illetve a pénzbírság

¹⁴ Ha az alperes a kereset illetékessége ellen emelt kifogást, akkor kivételesen ő beszélt elsőként.

összegéről. De az esküdtek a második szavazásnál is csak a két indítvány, a felperes és a bűnösként marasztalt alperes javaslata közül választhattak. Kettős szavazás esetén az esküdtek az első szavazási menet után újra a helyükre mennek és fél *chousz* víz erejéig (másfél percig) hallgatják a felek véleményét, majd újra felsorakoznak a második szavazáshoz. Technikailag ezt úgy oldják meg, hogy az első szavazási menet után az esküdtek nem a *gammával* jelölt érmét, hanem az esküdttbíróóságuk színét viselő pálcát kapják vissza a kezükbe (AP 69,2). A pálcával a kezükben kivonulnak a tárgyalás helyszínéről a szavazás után, majd újra bevonulnak. Ugyanúgy járnak el akkor is, ha az első peres ügy befejezését követően még egy második vagy harmadik is napirenden van; a három *obolusz* csak a tárgyalási nap végén jár. Valószínűleg minden újabb peres ügy előtt újra kisorsolják az ülőhelyeket is. A színes pálcákra azért van szükség, hogy a tárgyalási szünetben az oszlopcsarnokban a különböző bíróságok esküdtszékei ne keveredjenek össze.

A 'bíróági nap' menete jól mutatja, hogy az athéniaiak minden újabb reformmal a 'demokrácia elvét' igyekeztek erősíteni. Az eljárás korrekt lefolytatása és a felek esélyegyenlősége messzemenően megvalósult. Az esküdteket sem a peres felek, sem a tisztségviselők, sem belső klikkek nem tudták befolyásolni. Mai fogalmaink szerint az 'eljárás racionalitása, ésszerűsége' nem volt optimális: a bizonyítási eljárás csak rudimentálisan fejlődött, nem létezett sem ítélet, sem indoklás. Az alperes nem tudta, hogy miért marasztalták vagy mentették fel; de a felperes sem tudta, hogy miért adtak helyt a keresetének, vagy miért utasították el. Fellebbezésre sem volt lehetőség. A Kr. e. 4. században ugyan néha kritikával illették ezeket a hiányosságokat, de lényeges korrekcióra sohasem került sor.

Az athéniaiakat nem szabad lenézniük a fenti hiányosságok miatt. Inkább azt kell szem előtt tartani, hogy az athéni polgár életében milyen funkciót töltött be az esküdttbíróóság előtti eljárás. A materiális igazság, az igazságosság volt a tét? Bizonyosan az is. De a legújabb kutatások kimutatták, hogy az esküdtek előtti pereskedés esősorban a 'társadalmi kontroll' mechanizmusát valósította meg.

A társadalmi elit képviselői harcoltak itt a polgári vagy szociális egzsztenciájukért, az egyenlőségért vagy a hierarchiáért.¹⁵ Ezt a harcot szigorúan formalizált kereteken belül, a három-oboluszos kisemberek közül kisorsolt *dikasztérionok* előtt vívták. Mindegyik peres fél egész személyiségét a mérlegre helyezte, a makulátlan életvitelét, a demokratikus beállítottságát, a köz javára végzett szolgálatait háborúban és békében. A vádaskodás, sárdobálás minden perbeszéd természetes alkatrésze. Lehet, hogy ez a modern jogászt zavarja, de mégis jól mutatja, hogy Athénban minden peres ügy politikai felhanggal bírt.

¹⁵ COHEN (1995).

A témához ajánlott irodalom

- A. BISCARDI: *Diritto greco antico*. Milano 1982.
A. L. BOEGEHOLD: *The Law Courts at Athens (The Athenian Agora XXVI-II)*, Princeton NJ 1995.
M. H. HANSEN: *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*. Oxford 1991.
M. H. HANSEN: *Die athenische Demokratie im Zeitalter des Demosthenes*. Berlin 1995.
A. R. W. HARRISON: *The Law of Athens II. Procedure*. Oxford 1971.
J. H. LIPSIUS: *Das Attische Recht und Rechtsverfahren 1–3*. Leipzig 1905–15.
D. M. MACDOWELL: *The Law in Classical Athens*. London 1978.
S. C. TODD: *The Shape of Athenian Law*. Oxford 1993.

Egyes részkérdésekhez:

- E. CARAWAN: *Rhetoric and the Law of Draco*. Oxford 1993.
D. COHEN: *Law, Violence and Community in Classical Athens*. Cambridge 1995.
G. THÜR: *Beweisführung vor den Schwurgerichtshöfen Athens*. Wien 1978.
H. J. WOLFF: *Die attische Paragraphe*. Weimar 1966.

Az „Athéni államhoz”:

- ARISTOTELES: *Az Athéni állam*. Fordította Ritoók Zsigmond, Budapest 1954.
M. H. CHAMBERS: *Aristoteles. Staat der Athener*. Berlin 1990.
M. DREHER: *Aristoteles. Der Staat der Athener. Reclam 3010*, Stuttgart 1993.
P. J. RHODES: *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*. Oxford 1981.
R. S. STROUD: *The Athenian Grain-Tax Law*. Princeton 1998.

A tanulmány a szerző korábbi publikációira épül:

- Der Streit über den Status des Werkstättenleiters Milyas (Dem. Or. 29). *RIDA* 19 (1972) 151–177. Újabb kiadás: *Demosthenes*, szerk U. Schindler, Darmstadt 1987, 403–430.
Komplexe Prozessführung. Dargestellt am Beispiel des Trapezitikos (Isokr. 17), in: *Symposion 1971*, együtt J. Modrzejewski és D. Nörr, szerk. H. J. Wolff, Köln-Wien, 1975, 157–188.
Prozessrechtliches in der Mauerbauinschrift IG II2 244, in: *Lebendige Altertumswissenschaft, Festschrift Hermann Vetters*, szerk. M. Kandler, Wien 1985, 66–69.

- Neuere Untersuchungen zum Prozessrecht der griechischen Poleis: Formen des Urteils, in: *Akten des 26. Deutschen Rechtshistorikertages*, szerk. D. Simon, Frankfurt/M. 1987, 467-484.
- Das Recht der altgriechischen und hellenistischen Staaten, in: *Antike Rechts- und Sozialphilosophie*, szerk. O. Gigon/M.W. Fischer, Frankfurt/M. 1988, 251-257.
- Die Todesstrafe im Blutprozess Athens. *JJP* 20 (1990) 143-156.
- Juristische Gräzistik im frühen 19. Jahrhundert, in: *Die Bedeutung der Wörter* (FS S. Gagnér), szerk. M. Stolleis, München 1991, 521-534.
- The Jurisdiction of the Areopagos in Homicide Cases, in: *Symposion 1990*, szerk. M. Gagarin, Köln-Weimar-Wien 1991, 53-72.
- Die athenischen Geschworenengerichte – eine Sackgasse? In: *Die athenische Demokratie im 4. Jahrhundert v. Chr.*, szerk. W. Eder, Stuttgart 1995, 321-334.
- Oaths and Dispute Settlement in Ancient Greek Law, in: *Greek Law in its Political Setting. Justification not Justice*, szerk. L. Foxhall/A.D.E. Lewis, Oxford 1996, 57-72.
- Reply to D.C. Mirhady: Torture and Rhetoric in Athens. *JHS* 116 (1996) 132-134.

GERHARD THÜR

DAS GERICHTSWESEN ATHENS IM 4. JAHRHUNDERT V.CHR.

(Zusammenfassung)

Das Gerichtswesen Athens im 4. Jh. v.Chr. ist aus den Reden der zehn attischen Rhetoren, aus der Schrift über den „Staat der Athener“ des Aristoteles und aus Steininschriften bekannt und seit langem erforscht. Neue Erkenntnisse brachten die amerikanischen Ausgrabungen auf der Agora, wo sich die Gerichtsstätten befanden. Diese Ergebnisse hat Boegehold 1995 zusammengefaßt.

Gerichtsmagistrate waren die für ein Jahr durch Los bestellten demokratischen Höchstmagistrate jeweils im Rahmen ihrer sachlichen Zuständigkeit. Sie nahmen die privaten und öffentlichen Klagen entgegen, führten ein Vorverfahren durch und überwiesen den Fall einem unter ihrem Vorsitz tagenden Gerichtshof, der aus mehreren hundert erlosten Bürgern bestand. Der Gerichtshof fällte in einer einzigen Sitzung ein endgültiges Urteil.

Drei Prinzipien waren verwirklicht: 1) Die Athener mißtrauten dem Einzelrichter. Gerichtsmagistrate konnten nur in Bagatellfällen selbst entscheiden. 2) Der ordentliche Prozeß lief in zwei Stufen ab, dem Vorverfahren vor den Magistraten und dem Hauptverfahren vor den Geschworenen. 3) Das Urteil der Geschworenen fiel ohne Beratung und Begründung durch bloße Abstimmung über den Klageantrag.

Im 4. Jh. wurden drei Neuerungen eingeführt: 1) In den meisten Privatprozessen wurde das Vorverfahren einem amtlichen „Schiedsrichter“ übertragen, der aus den sechzigjährigen Bürgern ausgelost wurde. 2) Trotz Mündlichkeit des Verfahrens wurde für Zeugnisse die Schriftform vorgeschrieben. Die Zeugen bestätigten vor Gericht lediglich einen von den Parteien vorformulierten Satz. 3) Um Bestechung und Parteilichkeit zu vermeiden, wurden die Geschworenen direkt vor der Verhandlung gleichmäßig aus allen Teilen der über dreißigjährigen Bürger ausgelost und außerdem den an diesem Gerichtstag tätigen Magistraten zugelost.

Der genaue Ablauf eines Gerichtstages läßt sich aus der aristotelischen Schrift und den archäologischen Zeugnissen bis ins letzte Detail rekonstruieren: Richterauslosung, Verteilung auf die Gerichtshöfe, Verteilung der Sitzplätze, Bemessung der Redezeit der Parteien durch eine Wasseruhr, geheime Abstimmung und schließlich Auszahlung des Richtersoldes. Die Kürze des Verfahrens ließ nur ein rudimentäres Beweisverfahren zu.